

Kitap İncelemesi: Antropoloji mi ırk bilimi mi? Türkiye’de bir bilimin var olma mücadelesi

Hasan Münüsoğlu (2017). *İrk Lekesi-Türkiye’de antropolojinin kurulma ve kurumsallaşma sorunlarına tarihsel bir yaklaşım: DTCF örneği*. Heretik Yayınevi, 211 s. ISBN: 978-6059436205

Öner Çelik^{1*}

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Öner Çelik

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Niğde / TÜRKİYE

E-posta/ E- mail: clkoner90@gmail.com

Alındı/Received: 9 Ekim / October 2024

Düzeltildi/Revised: 16 Aralık / December 2024

Kabul/Accepted: 13 Mart / March 2025

Erken Görünüm/Early View: 23 Mayıs / May 2025

Yayımlandı/Published: 30 Haziran / June 2025

¹ Bağımsız Araştırmacı| Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde-Türkiye

Öz

Bu çalışmada, Hasan Münüsoğlu’nun “İrk Lekesi Türkiye’de Antropolojinin Kurulma ve Kurumsallaşma Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım: DTCF Örneği” adlı kitabı değerlendirilmektedir. Münüsoğlu’nun bu çalışması Cumhuriyet ile hemen hemen aynı yaşta olan Türkiye antropolojisinin dün ile bugününü ortaya koyarak “ırk” çerçevesinde yapılan çalışmaların eleştirilmesinden oluşur. Kitapta, insanı geniş bir yelpazede inceleyen, araştıran ve karşılaştıran antropolojinin, Türkiye’de ideolojik evreden demokratikleşme aşamasına kadar yaşadığı sorunlar dile getirilmiştir. Sonuç olarak Münüsoğlu, sosyal ve beşerî bilimlerle en yoğun ilişkiye sahip antropolojinin tarihsel serüveni hakkında bilgi vererek, öncü beş bilim insanımızın çalışmaları ışığında Türkiye antropolojisini değerlendirmiştir. Kitap, Cumhuriyet antropolojisinin bir panoraması olarak da kabul edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Antropoloji, Cumhuriyet, Irk, Kültür

Book Review: Anthropology or racial science? A struggle for the existence of a science in Turkey Abstract

In this study, Hasan Münüsoğlu’s book “The Stain of Race: A Historical Approach to the Establishment and Institutionalization of Anthropology in Turkey: The Case of the Faculty of Language, History, and Geography.” is evaluated. Münüsoğlu’s work consists of criticizing the studies conducted within the framework of ‘race’ by revealing the past and present of Turkish anthropology, which is almost the same age as the Turkish Republic. In the book, the problems faced by anthropology, which studies, researches and compares a wide range of human beings, from the ideological phase to the stage of democratization in Turkey are expressed. In conclusion, Münüsoğlu provides information about the historical adventure of anthropology, which has the most intensive relationship with social and human sciences and evaluates the anthropology of Turkey in the light of the works of five pioneering scientists. The book can also be considered as a panorama of the anthropology of the Republic.

Key words: Anthropology, Republic, Race, Culture

Giriş: Yazar ve kitap hakkında

1982 yılında Ankara’da doğan Hasan Münüsoğlu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) Halkbilimi bölümünden lisans, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü’nden yüksek lisans derecesi aldı. Doktora eğitimini Ankara Üniversitesi Halkbilimi programında tamamladı. Halen DTCF Halkbilimi bölümünde görev yapmakta olan yazar Antropoloji ve Halkbilimi (Folklor) alanlarında çalışmalarını sürdürmektedir.

Münüsoğlu’nun bu çalışması, kitap olarak yayınlanmadan önce 2011 yılının Ocak ayında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü’nde “Türkiye’de Antropolojinin Kurulma ve Kurumsallaşma Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım: DTCF Örneği” adıyla yüksek lisans tezi olarak savunulmuştur. Ardından tez, yazar tarafından gözden geçirilmiş ve kısmi değişiklikler yapılarak “İrk Lekesi: Türkiye’de Antropolojinin Kurulma ve Kurumsallaşma Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım: DTCF Örneği”

adıyla 2017 yılında kitap olarak yayımlanmıştır. Kitap, Cumhuriyetin kurulmasıyla ilgi odağı olan antropoloji disiplininin hangi bilimsel temellere dayanarak kurumsallaştığı ve Türkiye’deki tarihsel serüvenine dair eleştirel bir değerlendirme niteliği taşır. Ayrıca Türkiye antropolojisinin mihenk taşları olarak görülen beş bilim insanının çalışmalarına yer verilmiştir.

Antropoloji disiplininin Türkiye’deki serüvenine dair Tayfun Atay tarafından yazılan “Takdim” kısmının ilk cümlesini oluşturan şu tespit oldukça yerindedir: “Antropoloji Türkiye’de devlet tarafından önce imal edilmiş, sonra da ihmal edilmiş bilimdir” (Münüsoğlu, 2017, s.9). İlerleyen sayfalarda da bu tespiti destekleyen bir başka cümle göze çarpar: “Antropoloji siyaseten var edildiği şekilde yine siyaseten kaderine terk edildi” (Münüsoğlu, 2017, s.15). Atay, antropoloji biliminin Türkiye’de birçok yanlış tanımlamaya maruz kaldığını, bunların başında “ırk bilimi” tanımlamasının geldiğini, bu

Atf için/ Cite as:

Çelik, Ö (2025). Kitap incelemesi: Antropoloji mi ırk bilimi mi? Türkiye’de bir bilimin var olma mücadelesi. *Hasan Münüsoğlu (2017). İrk Lekesi-Türkiye’de antropolojinin kurulma ve kurumsallaşma sorunlarına tarihsel bir yaklaşım: DTCF örneği*. Heretik Yayınevi, 211 s. ISBN: 978-6059436205, *Antropoloji* (50), 41-47.

<https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1564016>

ırk lekesinden kurtulamadığı gibi ‘kurukafacılık, kafatasçılık’ gibi birçok mesnetsiz temellere dayandırıldığını belirtir. Ayrıca Atay, geniş bir bilgi alanına sahip bu bilimin kapsamının daraltıldığını, bu ve buna benzer yanlışların da kolay kolay düzeltilemeyeceğini ifade eder. Takdimine Batı ile Türkiye antropolojisinin benzerliklerinden ve farklılıklarından bahsederek devam eden Atay, Türkiye antropolojisinin üzerinde bulunan ‘ırk lekesini’ Batı antropolojisinin ‘sömürgecilik lekesine’ benzeterek Batı’nın bu lekeyle yüzleşip, hümanist ve öteki olanı önceleyen bir pozisyon kazandığını fakat Türkiye’nin başlangıçtaki ırk lekesiyle yüzleşemediğini vurgular.

Cumhuriyet’in popüler bilimi: Antropoloji

“*Antropolojinin Irk Lekesi*” başlığıyla sunulan “*Giriş*” bölümünde, günümüzde ırkçı söylemlerin arttığından ve bunun birçok sosyo-ekonomik nedeni olduğundan bahsedilir. Artan savaşların etkisiyle ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar ve siyasal otoritenin baskıcı politikaları neticesinde kitlesel göçlerin başlamasının ardından ırkçılığın yeniden ateşli bir hal alarak başta Avrupa olmak üzere birçok ülkeyi etkisi altına aldığı ifade edilir. Günümüzde Suriye’de yaşanan olayların neticesinde Türkiye’ye gelen mültecilerin ardından milliyetçi veya ırkçı söylemlerin artması bu duruma örnek gösterilebilir.

Bu bölümde dikkat çekilen hususlardan birisi de kitlesel göçlerin neticesinde ortaya çıkan ırkçı söylemlerin bilimsel temellere dayandırılarak ırk üstünlüğü yarışına girilmesidir. İşte burada bahsi geçen bilim, politik amaçlar uğruna faydalanılan antropolojidir. “Öteki” hakkında yanlış ve aşağılayıcı söylemler bilimsel temellere dayandırılarak ve milliyetçilik kaygısı taşıyarak “gen-kalıtım-kültür” ortaklığına antropoloji alet edilmiştir. Antropolojinin içinde bulunduğu bu vahim durumu her fırsatta dile getiren Münüsoğlu, beyaz ırkın üstünlük ispatı ve bu ispat için ortaya atılan tezden söz eder. Ardından dünyada ırkçılığa verilen önemin azalması ile antropolojinin, ideolojik ve popüler gayelerden arınmış bir bilimsel çalışma alanı bulduğunu ifade eder. Takdim kısmında Atay’ın vurguladığı, antropolojinin Türkiye’deki “imal ve ihmal” sürecine yazar, giriş bölümünde vurgu yaptıktan sonra Türkiye’de antropolojinin kuruluş öyküsünü ve üzerine sinen ırk lekesi ile imtihanını ele alır. Ayrıca Türkiye antropolojisinin kuruluşuna öncülük eden beş bilim insanının çalışmalarına eleştirel bir değerlendirmede bulunduğunu ifade eden yazar, “en büyük riskin

‘anakronizm’e¹ saplanmak” (Münüsoğlu, 2017, 20) olduğunu vurgular.

Türkiye antropolojisinin temellerini atan beş bilim insanı Afet İnan, Şevket Aziz Kansu, Seniha Tunakan, Muzaffer Süleyman Şenyürek ve Nermin Erdentuğ hakkında ve yaptıkları çalışmalarla ilgili bilgiler veren yazar, kitabında sosyo-kültürel konuları çalışmasının ana eksenine aldığını belirtir. Münüsoğlu, yapmış olduğu bu çalışma ile ilgili bir öz eleştiride bulunarak prehistorya, fizik antropoloji ve paleoantropoloji alanları ile ilgili konularda eksik kaldığını, çalışmanın ana eksenini sosyal-kültürel konuların oluşturduğunu ifade eder. “*Antropoloji ve Irk*” adlı birinci bölümün, “*Antropoloji Neyi İçerir*” başlığı altında; antropolojinin bir disiplin olarak ortaya çıkışı, kavram olarak anlamı ve geniş çerçevede neyi incelediği ile ilgili detaylı bilgilere yer veren Münüsoğlu, Türkiye’nin hem Amerika hem de Fransız ekolünden etkilendiğini belirtir ve bahse konu ekoller hakkında ayrıntılı açıklamalar yapar. “*Antropoloji, Irk ve Irkçılık İlişkisi*” başlığı altında yazar; Amerika ve Avrupa’daki antropolojik çalışmalardan, antropoloji-ırk ekseninde yapılan çalışmalardan ve özellikle Almanya’nın Nazi rejiminin desteklediği “üstün insan” projesinden bahseder. Cihan Harbi ile büyük düş kırıklığı yaşayan Almanya’nın, Alman halkının motivasyonunu yükseltmek ve Alman ırkının yüceliğini toplumun hafızalarına kazımak maksadıyla antropolojiden ziyadesiyle yararlandığı bilinmektedir (Toprak, 2023, s.39). Kendisini üstün gören “beyaz adam” ile “öteki” arasında karşılaştırmalı çalışmalar yapan Batı, beyaz adamın medeniyetini referans alıp, kendisini medeniyet paradigmasının en üst kısmına koyarak oldukça eşitsizlikçi çalışmalar yapmış ve bunu bilimsel temellere dayandırmak adına antropoloji biliminden yararlanmıştır. Bu eşitsizlikçi çalışmalar antropolojinin yaklaşımları içerisinde yer alan “sosyal evrimcilik” ve “difüzyonizm” teorilerini karşımıza çıkarır. Irkçılık ile bu iki yaklaşım arasındaki yakınlığa dikkat çeken yazar, ilk olarak sosyal evrimciliğe değinir. Bu yaklaşımın, toplumların ilkelden moderne, yabanıldan uygar, basitten karmaşığa doğru bir gelişim gösterdiği düşüncesinde olduğu yazar tarafından ifade edilir (Münüsoğlu, 2017, 28). Sosyal evrimcilik yaklaşımının öncülerinden bahseden Münüsoğlu, aralarında 19. yüzyıla damga vuran Edward Brunett Tylor’un üzerinde durur. Tylor’u

¹ Anakronizm: Herhangi bir olay, olgu, kişi, nesne vb. arasındaki kronolojik ilişkinin bilinçli veya bilinçsiz olarak ihmal veya tahrif edilmesidir (Yıldırım ve Aygün, 2023, s.234).

önemli kılan şey ise, kültür kavramını tanımlaması² ve bu tanımlamanın geçerliliğini günümüzde hala korumasıdır. Yazar, Tylor sayesinde ‘öteki’ veya ‘ilkel’ kabul edilen topluluklar için geniş boyutlara sahip kültür kavramının kullanılmasıyla sosyal bilimler dünyasında değişikliğin meydana geldiğini vurgular. Yazar bu bağlamda, sosyal evrimcilik ve sosyal Darwinizmin ortaklık ve farklılıklarına da değinir. İki yaklaşımın da temel aldığı konu geri kalmışlık olmakla beraber sosyal evrimcilik bu geri kalmışlığı kültür öğelerine, Darwinist yaklaşım ise biyolojik etkenlere bağlar. Sosyal antropolojide diğer bir yaklaşım olan difüzyonist(yayılmacı) yaklaşım ile ilgili yazar, ırkçılık ile olan yakınlığından bahsederek sosyal evrimcilik kuramına göre daha eşitsizlikçi olduğunu belirtir. Difüzyonistler, kültürel değişimin ve farklılığın baştan beri var olduğunu ve bir merkezden başlayıp yayılma neticesinde aslından uzaklaştığını ileri sürerler (Münüsoğlu, 2017, s.31)

Sosyal antropolojinin erken kuramları hakkında açıklamalarda bulunan yazar, daha sonra kuramlar aracılığıyla antropoloji-devlet ilişkisine değinir. Münüsoğlu, bu duruma örnek olarak Almanya’nın Nazi rejimi ile antropoloji arasındaki sıkı ilişkiyi gösterir. Yazar, Hitlerin “üstün ırk” yaratma projesinin antropoloji sayesinde gerçekleştirilmeye çalışıldığını söyler. Hitlerin bu projesine pek çok antropoloğun destek vermesine karşın, bu konuda bilimsel ve politik karşı duruşların söz konusu olduğunu ifade eden yazar, örnek olarak, kültürel antropolojinin Amerika’daki kurucusu Almanya kökenli bir Yahudi olan Franz Boas’ı gösterir. Antropolog Boas, “biyolojik” anlamda ırkın varlığını reddetmeyerek ırkların çevresel etmenlere bağlı olarak değişebilirliğini savunur. Boas’a göre bütün toplumlar kendilerine özgün tarihlere sahiptir ve bu yaklaşımı “tarihsel özgüçü” (*historical particularism*) olarak adlandırılır (Münüsoğlu, 2017, s.33).

Kitabın “*Türkiye Antropolojisinin Proto-Historik Figürü: Afet İnan*” adlı ikinci bölümünde; Afet İnan’ın tarihe bakış açısı, yazmış olduğu makaleler ve kitaplar ele alınarak Cumhuriyet’in ilk yıllarında üstlendiği görev ve sorumluluklar neticesinde yapmış olduğu çalışmalar değerlendirilir. Yazar, “Cumhuriyet kadını”nın simgesi haline gelen ve

“Türk ulusu”nun inşası sürecinde etkin rol oynayan Afet İnan’ın pragmatist bir anlayışla tarih yazımı gerçekleştirdiğini vurgular. Ayrıca Münüsoğlu, Afet İnan’ı Türk tarihi üzerinde yoğunlaşması vesilesiyle devletin “resmi tarihçisi” (Münüsoğlu, 2017, s.39) olarak nitelendirir. Bu süreçte Afet İnan’ın önemle vurguladığı nokta “biz” yaratma sürecinin aynı zamanda “öteki” veya “düşman” yaratma süreci olacağını ve bunun yanlış olduğunu ifade etmesidir. Başkalarının hakir görüldüğü bu anlayıştan uzak durulması gerektiğini belirten İnan, tarihin objektif olması gerektiğinin altını çizer. Münüsoğlu, bu hususta İnan’ı eleştirerek Türk tarihi ile ilgili yazılarının objektifliğinin sorgulanabilir olduğunu belirtir ve İnan’ın diğer milletleri kötüleyen bir tavırdan genellikle uzak durduğunu bunu yerine Türklerin “üstünlüğü”nü vurgulamayı tercih ettiğini ifade eder. İkinci bölümünün alt başlığı olan “*Antropoloji ile Tarih Yazma Çabası*” başlığında; Afet İnan’ın yapmış olduğu doktora çalışmasına ve bu çalışmanın danışmanlığını üstlenen Eugene Pittard’a değinilmiştir. İnan, antropoloji ile tarih yazmış, doktora çalışmasını antropoloji alanında yaparak Türk Tarih Tezi’ne katkıda bulunmuştur. Yazarın bu bölümde üzerinde durduğu konu, Türk Antropoloji Enstitüsü’nün kurulmasına katkısı olan Eugene Pittard’ın, geçmişte Anadolu’da yaşayan Sümer ve Hitit gibi uygarlıklar ile bugünkü Anadolu halkı arasındaki “sentez ve devamlılık iddiası” güden ifadelerinin bilimsel doğru olarak kabul edilip Türk Tarih Tezi’nin bu iddialar doğrultusunda temellendirilerek yazılmasıdır.

Münüsoğlu, Eugene Pittard’ın çalışmaları temel alınarak yapılan tarih yazımı çalışmalarının ve İnan tarafından yazılan “*Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri*” (1947) adlı kitabın DTCTF Dergisinde Halil Demircioğlu tarafından eleştirildiğini belirtir. Bu eleştiride Afet İnan’ın, antropoloji ile tarih arasında kurduğu ilişkinin yanlış olduğu ve sadece antropolojik veriler üzerinden tarih yazmaya çalıştığı ileri sürülür³ (Münüsoğlu, 2017, s.49). İkinci bölümün “*Orta Asya, Anadolu ve Türkler*” başlığı altında yazar; Türklerin otokton (bir bölgeye ilk yerleşen halklar) bir ırka sahip olduklarını ve Orta Asya’da milattan en az 9.000 yıl önce bir medeniyet kurduklarını iddia eden Afet İnan’ın

² E. B. Tylor’un, *Primitive Culture* (İlkel Kültür, 1871) kitabındaki kültür tanımı şöyledir: “Kültür ya da daha geniş kapsamlı olarak uygarlık, etnografik açıdan, bilgiyi, inancı, sanatı, ahlakı, hukuku, geleneği ve insanın bir toplumun üyesi olarak elde ettiği diğer yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür” (Akt., Eriksen-Nielsen, 2022, s.42).

³ Diğer yandan Zafer Toprak (2023, s.243) “*Cumhuriyet ve Antropoloji*” kitabında, İnan tarafından yazılan bahse konu kitabın 1939 yılında yine İnan tarafından Cenevre Üniversitesi’nde tez olarak savunulduğu, jüride saygın antropologların yer aldığı, ideolojik değerler veya Türk ulusunu yüceltmek kaygısıyla yazılmış bir tez olsaydı saygın antropologların İnan’a doktora derecesini vermelerinin mümkün olmayacağını ileri sürer.

çalışmaları üzerinden değerlendirmelerde bulunur. Münüsoğlu, Afet İnan'ın çalışmalarında sürekli Avrupa ile yapılan kıyaslamalara dikkat çeker. Yazar, kıyaslamalar yoluyla Afet İnan'ı, dönem itibarıyla Türkleri aşağı bir ırka mensup gören Avrupa ile bir nevi hesaplaşma içerisinde görür.

"*Türkiye Antropolojisinin Kurucu Hocası Şevket Aziz Kansu*" adlı üçüncü bölümde yazarın; ulusal tarih yazımı, tarihsel kıdem, "antropoloji-arkeoloji-tarih" ilişkisine odaklandığı görülür. Tarih yazımıyla bir ulusun, geçmişini olabildiğince geriye götürüp "köken" bulma ihtiyacını gidermeye çalıştığını ifade eden Münüsoğlu, tarihsel kıdem hakkında; "Tarihsel kıdem bir bölgede yaşayan halkın o bölgenin otokton yani yerli halkı olma iddiasına dayanır." (Münüsoğlu, 2017, s.59-60) tanımlamasında bulunur. Tarihsel kıdemliğin ortaya çıkarılmasında antropolojinin tek başına yeterli olamayacağı anlaşılmış ve burada arkeolojiden destek alınmıştır. Türkiye halklarının tarihsel kıdemliğin ortaya çıkarılması amacıyla da benzer bir süreç işlemiştir. Anadolu'nun en eski medeniyetinin Türklerle ait olduğunu ispatlamak amacıyla arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiş, yazarın deyimiyle de antropoloji; arkeoloji ve tarih arasında köprü görevini üstlenmiştir. Bu üç bilimi Erken Cumhuriyet döneminde sıkı bir ilişki içerisinde görmemizi sağlayan Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde oluşturulan Türk Tarih Tezi'dir. Teori olarak karşımıza çıkan bu tez doğrultusunda kimilerince romantik milliyetçilik olarak ifade edilse de Türklerin kadimliğini veya tarihsel kıdemliğini ortaya koymak için bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Antropoloji, arkeoloji ve tarih ilişkisinin en bariz örneği olan bu tez, ulus-devlet olma yolunda ilerlemenin bir örneğini teşkil etmiş ve diğer milletleri aşağılamak veya Avrupa gibi "sömürgecilik" faaliyetleri amacıyla kullanılmamıştır.

Üçüncü bölümün alt başlığı olan "*Şevket Aziz Kansu ve Antropoloji*" başlığında; Kansu'nun fizik antropoloji alanına yoğunlaştığı belirtilir. Münüsoğlu buna sebep olarak antropolojinin 20. yüzyıl başlarında Avrupa'daki durumunu gösterir. Ayrıca Kansu'nun; antropolojiyi, insanı bir hayvan türü olarak ele alması görüşüne sahip olduğu Münüsoğlu'nun, kısımlar halinde aktardığı metinlerden anlaşılmaktadır. Münüsoğlu, dönemin kuşkusuz popüler ve revaçta olan bilimi antropolojinin fiziki alanıyla ilgilenen Kansu'nun, sosyal antropolojiyi görmezden gelmediğini ifade eder. Kansu'nun fiziki antropoloji hakkındaki görüşlerini dile getiren yazar, insanın biyolojik

olarak ele alındığını, hayvan olarak belirtilen insanın diğer canlılardan üstünlüğünün (fiziki veya ilmi olarak) ortaya çıkarılarak, sıranın insanlar arasındaki üstünlük yarışına geldiğini ifade eder. İrk kavramı bu bağlamda tekrar karşımıza çıkar. Daha sonra Şevket Aziz Kansu'nun ırk hakkındaki yaklaşımını anlamak için yine Kansu'ya ait metinlere yer vererek ırk ve millet ilişkisine değinir. Kansu, milleti birden fazla ırkı kapsayan yelpazeye benzetir. Milleti bilimsel çerçevede ölçmenin tek yolu olarak da "dili" öngörür. Yazar, Türkleri Turani dil grubunda gösteren Kansu'nun dil hakkında yazdığı metinler ile difüzyonist yaklaşım arasında bir bağ olduğunu ifade eder. Kansu'nun ırk menşei ile ilgili çalışmaları hakkında bilgi vermeye devam eden Münüsoğlu, ırk konusunda belirleyici noktanın "kalıtım" olduğu vurgulayan Kansu'nun şiddetle karşı çıktığı bir konuya değinir. Bu konu, Mongol lekeleri olarak isimlendirilen ve sarı ırkın karakteristik özelliklerinden olduğu kabul edilen mavi lekeler konusudur. Kansu, bu mavi lekelerin Türklerde bulunduğu ve böylelikle Türklerin sarı ırka mensup olduğu iddiasını açıkça reddeder. Kansu, bu mavi lekeler baz alınarak ırk tespiti yapmanın yanlış olacağını, tüm ırklarda bu lekeler rastlanılacağını açıklar. Yazar, ulus-devlet olma yolunda yapılan Türk ırkının menşei belirlene çalışmaları kurumsal faaliyetinin Türk Antropoloji Enstitüsü ile başladığını belirtir. Üçüncü bölümün, "*Bio-sosyoloji ve Öjeni*" adlı diğer başlığında yazar; Türkiye'de antropolojinin "ırk bilimi" olarak algılanmasına sebep olan Kansu'ya ait çalışmalar üzerinde durur. Hatta bunu daha ileriye taşıyarak "Kansu İrkçılığı" (Münüsoğlu, 2017, s.83) olarak nitelendirir. Ayrıca Kansu tarafından desteklenen tehlikeli, tartışmalı ve sorgulanması gerektiği belirtilen "öjeni" "nüfus davası" ve "içtimai hıfzıssıhha" kavramlarına değinir. Yazar, Kansu'nun açıkça desteklediği bu kavramları yine Kansu'ya ait metinlerle somutlaştırır. Bio-sosyoloji konusunda Kansu'nun, insanın biyolojik karakterinin kültürel karakteri belirlemede etken olduğunu ve toplumun ilerlemesinin buna bağlı olduğunu belirten açıklamaları mevcuttur. Bu bölümün son alt başlığı olan "*Kansu'ya Panoramik Bir Bakış*" başlığında yazar; Şevket Aziz Kansu ve Afet İnan hakkında genel bir değerlendirmede bulunarak, Afet İnan'ın tarih bilimine önem vermesinden ötürü Türkiye'de antropolojinin kurumsallaşması işinin Kansu'ya kaldığını, Kansu'nun da kendine özgü bir üslup ve yaratıcılık ile çalışmalar yaptığını ifade eder.

"*Duraklama Döneminin Arada Kalmış Antropologu Seniha Tunakan*" adlı dördüncü bölümde; Afet İnan

ile Şevket Aziz Kansu döneminde ideolojik emeller için kullanılan antropolojinin, Tunakan döneminde ırkçı çalışmalara alet edilmediğinden bahsedilir. Münüsoğlu bu bölümde, Tunakan ile hocası Kansu'nun düşünce ve çalışmalarını karşılaştırmalı olarak açıklamaya çalışır. Tunakan'ın, tıpkı hocası Kansu gibi ırk konusunda belirleyici temel nokta olarak gördüğü "kalıtım" temelli çalışmalar yaptığı ancak Kansu kadar yoğun ve açık bir şekilde ırkçı eğilim içerisinde olmadığı belirtilir. "*Seniha Tunakan Düşüncesinde Irk Kavramı*" adlı başlıkta yazar; Tunakan'ın ırk belirleme ile ilgili düşüncelerine yine Tunakan'a ait metinlere yer vererek açıklamalarda bulunur. Tunakan, ırkların nasıl oluştuğunu, ırklar arasındaki uzaklığa veya yakınlığa neyin neden olduğunu araştırmıştır. Bununla ilgili Tunakan, iki çözüm yolu bulmuştur. Bunlar: ırk tarihi ve veraset araştırmalarıdır. Ayrıca Tunakan, ırk tespitinin sadece boy, kafa genişliği ve renk farklılığından ibaret olmadığını; anatomik, fizyolojik, patolojik ve ruhi vasıflardan da yararlanılması gerektiğini söyler. Münüsoğlu ise ruhi vasıflar konusunun ırkçı ve öjenik bir noktaya varacak yorumlamalara kapı aralayacağını belirtir. Yazar, Tunakan'ı ırk konusunda ideolojik temelli keskin ırkçı söyleme sahip olmamakla beraber içinde ırkçı öğeleri barındıran akademik veya bilimsel bir yaklaşıma sahip olduğunu belirtir. Dördüncü bölümün diğer alt başlığı olan "*Kalıtım ve Tunakan'da Öjenik İzler*" başlığında yazar; Şevket Aziz Kansu'da görülen öjenik düşüncelerin Tunakan'da zaman zaman görüldüğünü fakat, Tunakan'ın Kansu kadar sert tedbirler önermediğini ifade eder. Ayrıca Avrupa'daki brakisefalleşmeyi⁴ göçlere bağlayan Kansu'dan farklı olarak Tunakan, bu durumu coğrafi koşullara bağlar. Dördüncü bölümün "*Parmak İzleri ve Suçlular Üzerine Çalışmaları ve Mongol Lekesi*" adlı son başlığında; Tunakan'ın kalıtım konusundaki çalışmalarını parmak izleri üzerinde yoğunlaştırdığından ve bununla ilgili yaptığı "*Türklerde Parmak ve El İzlerinin Antropoloji Bakımından İncelenmesi*" (1948) adlı çalışmasından bahsedilir. Tunakan bu çalışmasında, Türklerin parmak izlerini inceleyerek bunun sonucunda Türklerin hangi ırka yakınlık gösterdiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Münüsoğlu, Kansu'nun kafa biçiminden yola çıkarak ortaya attığı ırkçı iddiaları

Tunakan'ın, parmak izlerinden yola çıkarak sürdürdüğünü ileri sürer. Mongol lekesi konusunda ise hocası Kansu gibi düşünen Tunakan, bu lekenin sadece bir ırka özellikle de sarı ırka sahip Moğollarda görülen bir leke olmadığını söyler. "*Antropolojinin 'Irk Paradigması'ndan 'Irk Realitesi'ne Çevrilen Rotası: Muzafer Süleyman Şenyürek*" adlı beşinci bölüme baktığımızda yazar; diğer bölümlerde ele aldığı Türkiye'nin öncü antropologlarının ideoloji merkezli veya siyasi konjonktüre uygun çalışmalar yaptıklarını, bu çalışmaların çoğunlukla ırk temelli yaklaşımların bir parçası olduğunu belirtir. Münüsoğlu, bu çalışmalarda antropologların eğitim aldıkları ülkelerin etkisi altında kaldıklarını düşünür. Yazar, daha önce ortaya konulan ırk yaklaşımlarıyla bir nevi dolaylı hesaplaşma içerisinde bulunduğu için Şenyürek'in çağdaşlarından farklı bir yerde konumlandığını belirtir. Münüsoğlu, Şenyürek'in çalışmaları sayesinde Türkiye'de yapılan antropoloji çalışmalarının uluslararası düzeyde tanıtıldığını altını çizer. "*Muzafer Şenyürek'in Irk Bakışı*" adlı başlık altında Şenyürek'in, bir dönemin revaçta yöntemlerinden biri olan fosillerden yola çıkarak ırk belirleme araştırmalarına mesafeli durduğu aktarılır. Şenyürek, ırklar arasında eşitsizliğin söz konusu olmadığını, bütün insanların aynı türe ait olduğunu dile getirir. Irk belirleme konusuyla bir dönem ilgi kurulan kan grupları çalışmaları hakkında ise; kan gruplarına dayanarak bir ırk vasıflandırmanın mümkün olmadığını vurgular. Bu konuda Seniha Tunakan ile farklı düşünür. Şenyürek'in ırk ile alakalı diğer görüşü deri rengi ile alakalıdır. Şenyürek, ırk belirlemede deri rengi farklılığını ırkın belirleyici faktörü olarak görmez ve aynı zamanda "ırk ve kültür" arasında ilişki kurulamayacağını, kültürel farklılıkların etkileşim ve coğrafi konum ile alakalı olduğunu ifade eder. Yazar, Şenyürek'in ırk kavramını tam anlamıyla yok saymadığını, ırk belirlemede deri rengi, zihinsel etkenler, kültür ve kan gruplarından yola çıkarak kalıtımın aksine en belirleyici unsurun kafa şekli olduğunu ileri sürdüğünü vurgular. Münüsoğlu, bu konuda Kansu ve Tunakan'ın savunduğu Anadolu ırkının kökeninin brakisefal olduğu görüşü ile Şenyürek'e ait tespitler arasında farklılık olduğunu ifade eder. Münüsoğlu, Şenyürek'in çalışmaları ile beraber 1920 ve 1930'lu yılların gözde konusu ırkın gözden düştüğünü, Afet İnan ve Şevket Aziz Kansu ile başlayan antropolojinin ideolojik içeriğinin Şenyürek ile demokratikleştiğini belirtir. Şenyürek'in çalışmalarını, Kansu'nun tespit ve iddialarıyla yapılan bir hesaplaşma olarak görür.

"*Irk Yeter! Söz Kültür'ün*" adlı altıncı ve son

⁴ 1840'da İsviçreli anatomist Retzius (1796-1860), kafatası biçimine dayalı ırk sınıflandırmasında kullanılmak üzere kafatası endisi geliştirmiştir. Kafataslarını, uzun (*dolikosefal*), orta yuvarlak (*mezosefal*) ve yuvarlak (*brakisefal*) olarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma daha sonraları ırkçılık tartışmalarına yol açmıştır (Akt., Kırımlı, 2014, s.82).

bölümün “*Nermin Erdentuğ ile Fizik Antropolojisinden Etnolojiye Açılan Yol*” başlığında; Erdentuğ’un sosyal antropolojinin Türkiye’deki kurucu ismi olduğu ifade edilir. Yazar, kültür kavramının, ırk kavramının siyasallaştırılmasında bilimsel bir tarîk işlevi gördüğünü, ırk kavramının özgürleşmesinin ve demokratikleşmesinin ardından kültürün, yardımcı sıfatından kurtulup kendine has bir disiplin konusu olarak karşımıza çıktığını belirtir. Bu gelişmenin katedilmesinde antropolog Nermin Erdentuğ’un önemli yeri vardır. “*Antropoloji/Etnoloji*” başlığında; fizik antropoloji alanında doktorasını tamamlayıp çalışmalarına bu alanda devam eden ve ardından sosyal antropolojiye yönelen Erdentuğ’un çalışmalarından bahsedilmiştir. Münüsoğlu, Erdentuğ’un insanın hem biyolojik hem de kültürel yönünü inceleyen antropolojiyi bir üst disiplin olarak gördüğünü ve etnoloji ile sosyal-kültürel antropolojiyi eş anlamlı olarak kullandığını ifade eder. Ardından yazar, Erdentuğ’un kültüre olan bakış açısını değerlendirir. Erdentuğ’a göre; kültürsüz bir insan yoktur ve kültür sadece bir cemiyete veya özel bir gruba ait değildir. “*Fizik Antropoloji Çalışmaları ve Etnolojiye Yönelim*” başlığında yazar; Erdentuğ’un dimağ ve kan grupları üzerine yaptığı çalışmalardan bahseder. Erdentuğ, “*Türk Beyinleri Üzerinde İlk Antropolojik Araştırma*” (1941) adlı kitabında; dimağ farklılıklarının üstünlük ya da aşağılık göstergesi olmadığını ve bu farkların brakisefal-dolikosefal ayırımına dayandığının altını çizer. “*Türklerin Kan Gruplarının Antropolojik Karakterle İlgisi Üzerine Bir Araştırma*” (1946) kitabında; kan gruplarından hareketle ırksal sınıflandırmanın yapılamayacağını ancak kan grupları sayesinde insanın genetik tarihinin incelenebileceğini ifade eder.

Altıncı bölümün “*Sün ve Hal Köyleri İncelemeleri*” alt başlığında; Erdentuğ’un, Elâzığ’a bağlı iki köyde gerçekleştirdiği çalışmalarına eleştirel bir perspektif ile yer verilir. Sosyo-kültürel antropologların amacı; farklı insan topluluklarına ait kültürel özelliklerin betimlenmesidir. Yöntem olarak da katılarak gözleme dayanan *etnografik alan araştırmasını* kullanırlar (Kaplan, 2020, s.38). Münüsoğlu, köy halkının geçim modellerini, gündelik hayatını, yemek kültürünü, akrabalık ilişkilerini ve geçiş dönemlerini inceleyen Erdentuğ’un emik⁵ bakış açısına sahip olmadığını, kendi değer yargılarını ön plana çıkardığını ve çalışmalarının antropolojik bilgilerden ziyade folklorik bilgiler içerdiğini

belirtir. Örneğin, Erdentuğ’un değer yargısı ile yüklü bir bakış açısına sahip olduğu, Aleviliği, Sünniliğe kıyasla betimlediği “Sünni olan topluluklardaki gibi gayet titiz ve hassas olduklarını tesbit etmiş bulunuyorum” (akt., Münüsoğlu, 2017, s.144) ifadesinde görülür. Münüsoğlu’na göre, bu ifade Erdentuğ’u Sünniliği “normal”, Aleviliği ve diğer inançları “öteki” olarak değerlendirdiğinin bir göstergesidir. “*Türklük ve Toplumsal Yapı*” adlı alt başlıkta Münüsoğlu, Erdentuğ’un, Anadolu’nun etnik yapısı ve Türklük olgusu hakkında çok fazla çalışma yapmasa da Kansu ve İnan gibi difüzyonist kuramı esas alan bir bakış açısına sahip olduğundan bahseder. Ardından Erdentuğ’un, Türk Tarih Tezi iddiasını benimsediğine, milliyetçi bir yaklaşıma sahip olduğuna değinir. Türklerin çoğunluğunu “Homo Alpinus” olarak tanımlayan Erdentuğ’un, Türkiye’deki toplumu Köylüler, Burjuvazi, Memurlar (ordu dahil), İşçiler ve Aydınlar olmak üzere beş sınıfa ayırdığı görülür. “*Kalkınma Antropolojisi*” adlı son alt başlıkta ise yazar; Erdentuğ’un uzun yıllar üzerinde durduğu uygulamalı antropolojinin bir alt dalı olan kalkınma antropolojisi (*developmental anthropology*) hakkında bilgiler vererek kalkınma antropolojisine alan açan etkenleri ortaya koyar. Ayrıca Münüsoğlu, Erdentuğ’un daha önce incelenen antropologlardan büyük bir farkının olduğunu ifade eder. Bu farklılık, Erdentuğ’un fizik antropoloji alanında doktora yapmasına rağmen, uzmanlığını etnolojiye kaydırmasıdır. Yazar, doktorasını fizik antropoloji alanında yapan Erdentuğ’un hiçbir tez vermediği etnoloji alanında söz sahibi oluşunu açıkça eleştirir. Bu sebeble Münüsoğlu, Erdentuğ’un konumunun tartışılır olduğuna değinir. Özellikle Hal ve Sün köyleri üzerine yaptığı araştırmalarının “tetiksel” nitelikte olmadığını daha çok “derleme” özelliği taşıdığını ileri süren yazar, bu çalışmalarını önemsiz olarak nitelendirmemekle beraber beklentiye de karşılamadığını ifade eder.

Kitabın “*Sonuç*” kısmında, Münüsoğlu, antropoloji disiplininin Türkiye’de kurumsallaşırken üstlendiği görevleri ortaya koyar. Bu kurumsallaşma sürecine katkı sağlayan kurucu antropologların araştırmalarını ırk kavramı ekseninde tekrardan değerlendirir. Münüsoğlu, antropoloji disiplininin Türkiye’deki tarihinde önemli bir yeri olan ırk kavramının, Afet İnan ve Şevket Aziz Kansu önderliğinde duygusal ve ideolojik söylemlerin bir parçası olduğunu, Seniha Tunakan ile tartışılır bir konuma geldiğini, Muzaffer Şenyürek ile birlikte bilimsel ve realist bir içerik kazandığını, son olarak da Nermin Erdentuğ ile beraber önceleri ırkın

⁵ Antropoloji’nin alan araştırması yönteminde iki yaklaşım vardır. Bunlar; araştırılan grubun içinden onların gözüyle bakmayı ifade eden “emik” ve dışarıdan bakış olarak nitelenebilecek, görece daha tarafsız olma iddiası taşıyan “etik”tir (Münüsoğlu, 2017, s.143).

gölgesinde kalan, daima ırka bağlı olarak tartışılan “kültür”ün başat bir konum kazandığını dile getirir. Münüsoğlu, kitabını, antropolojinin üzerindeki yanlış anlaşılımların aşılması yolunda bir başlangıç oluşturması temennileriyle sonlandırır.

Sonuç

Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte kendisine yer bulan antropolojinin genel bir değerlendirmesini yapan Münüsoğlu; antropolojinin Türkiye’deki konumunu, uygulanış amaçlarını ve kullandığı yöntemleri tarihsel süreç içerisinde ele alır. Yazar, tarihsel çalışmalarda anakronizme düşülme tehlikesine vurgu yapar ve Türk kimliği inşası sürecinde önemli rol oynayan antropolojiyi çok yönlü bir şekilde değerlendirir. Kitapta, batı dünyasında olgunlaşan antropolojik yaklaşımların Türkiye antropolojisine etkilerine değinilerek bahse konu Türk antropologlara ait çalışmalar ele alınmıştır. Dönemin ideolojik yapısıyla uyum içerisinde çalışan antropolojinin üzerinde bir ırk lekesinin olduğunu her fırsatta dile getiren yazar, bunu açıklama gayretiyle tekrar niteliğinde bilgiler verir. Kitapta zaman zaman Batı ile Türkiye’deki antropolojik çalışmalar karşılaştırılmış ve batının sömürgecilik faaliyetleri amacıyla antropolojiyi nasıl kullandığı dile getirilmiştir. Batının sömürgecilik faaliyetleri doğrultusunda gerçekleştirdiği çalışmaların affını sonraki dönemlerde sağladığını belirten yazar, tarihin hiçbir döneminde sömürgecilik faaliyetinde bulunmayan ve ulus-devlet olma yolunda ilerleyen her millet gibi antropoloji biliminden yararlanan Türkiye’nin “ırk lekesini” halen taşıdığını belirtir ve kitabının bu mesele ile bir hesaplaşma niteliğinde olduğunu ifade eder. Türkiye’de ırk konusunda “anahtar bilim” olarak kendisine yer bulan, ideolojik çerçeveden çıkıp bilimsel olma yoluna evrilen antropolojinin tarihsel seyrine odaklanan yazar, her fırsatta bahse konu antropologlara ait metinlere yer vererek tespit ve değerlendirmelerde bulunur. Zengin bir kaynakça ve bibliyografyaya sahip olan bu kitap, antropolojinin Türkiye’deki seyri ile ilgilenenler için temel kaynak niteliğindedir.

Kaynakça

- Eriksen, T. H. ve Nielsen, F. S. (2022). *Antropoloji tarihi*. (A. Bora, Çev.). İletişim Yayınları.
- Kaplan, M. (2020). Antropolojinin konusu ve alanı. Z. N. Nahya (Der.). *Eğitim antropoloji: sosyal, kültürel, linguistik ve etnografik boyutlarıyla eğitim* (s.27-45). Nobel Akademik Yayınları.

Kırımlı, Y. (2014). *Sosyal antropoloji*. İstanbul Üniversitesi Açıkta ve Uzaktan Eğitim Fakültesi

Münüsoğlu, H. (2017). *İrk Lekesi: Antropolojinin kurulma ve kurumsallaşma sorunlarına tarihsel bir yaklaşım: DTCF örneği*. Heretik Yayınları.

Toprak, Z. (2023). *Cumhuriyet ve antropoloji*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yıldırım, H. ve Aygün, A. (2023). Anakronizm ve bilimsel tefsir. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28(2), 233-252. <https://doi.org/10.58568/firatilahiyat.1346705>.

2024. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.